

A hazai mezőgazdasági termelés területi szerkezetének gazdaságtipológiai vizsgálata

Spatial Structure of Hungarian Agricultural Production by Farm Type Analysis

Andrási Zsolt

Központi Statisztikai
Hivatal
E-mail:
zsolt.andrasi@ksh.hu

Fábián Zsófia

Központi Statisztikai
Hivatal
E-mail:
zsofia.fabian@ksh.hu

Kulcsszavak:

gazdaságtipológia,
területi szerkezet,
klaszteranalízis

A tanulmány fő célja a hazai mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaságok termelés szerinti típusainak gazdaságtipológia segítségével történő térbeli vizsgálata, továbbá annak elemzése, hogyan változott 2000 és 2010 között a gazdaságok termelési profilja, és hogyan hatott ez a területi mintázatokra. Az általános mezőgazdasági összeírásból (ÁMÖ) származó gazdaságtipológia alapján megállapítható, hogy körükben nagymértékű specializáció ment végbe, és a vegyes gazdaságok szerepe csökkent. A gazdaságtípusok területi mintázata jelentősen átalakult, ugyanis 2000. évi, mozaikos elrendeződésük 2010-re homogénebbé vált. Emellett stabil baromfitenyésztő és szőlőtermesztő körzetek jöttek létre. A gazdaságtipológia segítségével megismert területi mintázat klaszteranalízissel történő vizsgálata szerint a mezőgazdaság termelési szerkezete – az EU támogatáspolitikájával összefüggésben – a növénytermesztés felé tolódott el.

The main aim of our paper is to reveal the spatial structure of Hungarian agricultural holdings by production types. It is examined how the holdings' profile of production changed in the period between 2000 and 2010 and how it influenced their spatial pattern. Based on data collected by Farm Structure Survey (ÁMÖ) it could be stated that specialisation grew significantly, and the role of mixed farming significantly decreased, spatial pattern of holding types significantly went under restructuring: the former mosaic picture of non-specialised regions of 2000 became more homogenized by 2010. Besides, stable poultry and vinery production zones evolved. Analysis of spatial pattern by cluster analysis demonstrates that the production structure shifted towards crop production due to the policy on subsidies of the EU.

Keywords:

economic typology,
spatial structure,
cluster analysis

Beküldve: 2016. november 23.

Elfogadva: 2017. július 26.

Bevezetés

A hazai szakirodalomban az 1950-es években jelentek meg, majd az 1960-as évektől terjedtek el a mezőgazdasági témájú területi elemzések, ugyanis a központosított tervgazdálkodás időszakában ezeknek kiemelt szerepük volt (Géczy 1968, Kulcsár 1969, Bernát–Enyedi 1977), elsősorban az ökológia adottságok kihasználása és a termelési szerkezet lehetséges optimalizálásának kutatása miatt (Pesti 2009). Az 1990-es évektől az EU-csatlakozás előkészítésében a hangsúly a statisztikai régiók mezőgazdaságának vizsgálatára helyeződött át. Az unió többi tagállamában is készültek hasonló elemzések (Mora–San Juan 2004). Magyarországon az ilyen jellegű vizsgálatok száma – az állami szerepvállalás visszaszorulása miatt – csökkent. Az uniós tagságunkkal hazánkban is bevezetett gazdaságszerkezeti összeírások új lehetőséget kínáltak a területi elemzéshez (Pesti 2009, Kincses et al. 2012).

Az elmúlt 50 évben több olyan elemzés is született, amelyben a szerzők különböző módszerek segítségével térképezték fel a magyar mezőgazdasági termelés területi szerkezetét (Géczy 1968, Kulcsár 1969, Bernát–Enyedi 1977, Bernát et al. 1997), és ezek alapján megállapítható, hogy a területi sajátosságok jelentősen változtak az elmúlt évtizedekben. A korábbi szarvasmarha- és sertéstenyésztő körzetek visszaszorultak, és a

szántóföldi növények termesztése számos területen vezetővé vált, viszont egyes speciális tevékenységgel jellemezhető területek (például az alföldi baromfitenyésztő körzetek és a történelmi borvidékek) tevékenysége változatlan maradt.

Elemzésünkben arra a kérdésre kerestük a választ, hogyan változott a mezőgazdasági termelés területi eloszlása 2000 és 2010 között, illetve az EU-csatlakozás hatásai idéztek-e elő változásokat, és ha igen, akkor azok kimutathatók-e?

Általános mezőgazdasági összeírás, gazdaságtipológia

Elemzésünket az általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ) adatai alapján végeztük el. A magyar mezőgazdasági statisztikának évszázados történelmi hagyománya van. Az első aratásstatisztika 1868-hoz, az első növénytermesztési felvétel 1871-hez, az első állatszámolás 1884-hez köthető. A rendszeres – éves, többévenkénti – statisztikai adatgyűjtések adatai közel 150 évet átfogóan mutatják be Magyarország mezőgazdaságának egy-egy darabját.

A mezőgazdaságra vonatkozó statisztikai adatgyűjtések döntő többségének végrehajtása a gazdaságszerkezeti összeírásokra alapozva történik. Az EU-jogszabályokon nyugvó rendszer egymással összefüggő felvételekből áll: a tízévenkénti, teljes körű alapösszeírásból (ÁMÖ), illetve a közbeni időszakban 2–3 évenként ismétlődő reprezentatív gazdaságszerkezeti összeírásból (GSZÖ). Magyarország a 2000. évi teljes körű általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ 2000) és a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ 2003) EU-konform végrehajtásával csatlakozott a rendszerhez. A legutóbbi teljes körű összeírást a Központi Statisztikai Hivatal 2010-ben hajtotta végre. Ezt a 2013. évi és a 2016. évi reprezentatív mintájú gazdaságszerkezeti összeírások követték. Ezek lebonyolításáról és eredményeiről a következő tanulmányok részletesen tájékoztatnak: Pintér (2011), Valkó (2014).

A gazdaságszerkezet vizsgálatát a gazdaságok közösségi tipológiája segítségével végeztük el. A típus meghatározása a Bizottság 1242/2008/EK rendeletének osztályozási rendszerén alapszik. A jogalkotó célja a gazdaságok egységes csoportjainak kisebb-nagyobb halmazokba való sorolása, összehasonlítható osztályzás létrehozása volt. Szükségessége az unión belüli termelési szerkezet heterogenitásából fakad.

A gazdaságtipológia az EU-ban működő gazdaságok ökonómiai méret, gazdaságtípus és a gazdasághoz közvetlenül kapcsolódó egyéb jövedelemszerző tevékenységek jelentősége szerinti egységes osztályozását jelenti. Standard termelési értékkel (STÉ) mérik az üzemméretet, ami a gazdaságok tartós kibocsátását fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, a termelési szerkezet és a termőhelyi adottságok függvényében. A termelési érték a bruttó mezőgazdasági termelés termelői áron számított, pénzben kifejezett értékét jelenti. Az STÉ ehhez képest annyiban más, hogy az ár régióként eltérő lehet, de adott régióban egységes. A termelőtevékenységek (például 1 hektár búza vagy 1 darab hízósertés) STÉ-jét a tevékenységek adott üzemben található méretével (hektárral és éves átlagos állatlétszámmal) megszorozva, majd a szorzato-

kat összegezve, a gazdaság összes STÉ-jét kapjuk, amit euróban fejezünk ki, és az egyes ágazatok STÉ-einek belső arányai határozzák meg. A háromszintű besorolás (általános gazdaságtípus, fő gazdaságtípus, altípus) alapvetően a növénytermesztő, az állattenyésztő és a vegyes gazdaságokat különbözteti meg.

A tanulmányban 2000-re és 2010-re vonatkozóan vizsgáltuk a gazdaságokat tipológiai besorolás szerint, az adatok teljes körű összehasonlíthatósága érdekében, mindkét évre a 2007. évi STÉ-t alkalmaztuk.

Míg a gazdaságtipológia mezőgazdasági elemzésekben történő felhasználása a külföldi szakirodalomban elterjedt (például Andersen et al. 2007, Gocht–Britz 2011, Gocht et al. 2012, Sánchez et al. 2013), addig hazánkban kevesebb példát láthatunk erre.

Kacz Károly (2006) a birtokviszonyok és az üzemi struktúra alakulását befolyásoló tényezők vizsgálata során a gazdaságtipológiára vonatkozó kérdések mellett kitért arra is, hogy a magyar tipológiai rendszer mennyire kompatibilis az Európai Unióban alkalmazott módszertannal. Pesti (2009) a mezőgazdasági termelés területi egyenlőtlenségeinek elemzésében szintén használta a tipológiai rendszert. A területi egyenlőtlenségek feltárását az egyes típusok szerint végezte el. Pesti és szerzőtársai 2008-ban megjelent cikkükben szintén gazdaságtipológia segítségével tárták fel az ágazatok területi egyenlőtlenségeit.

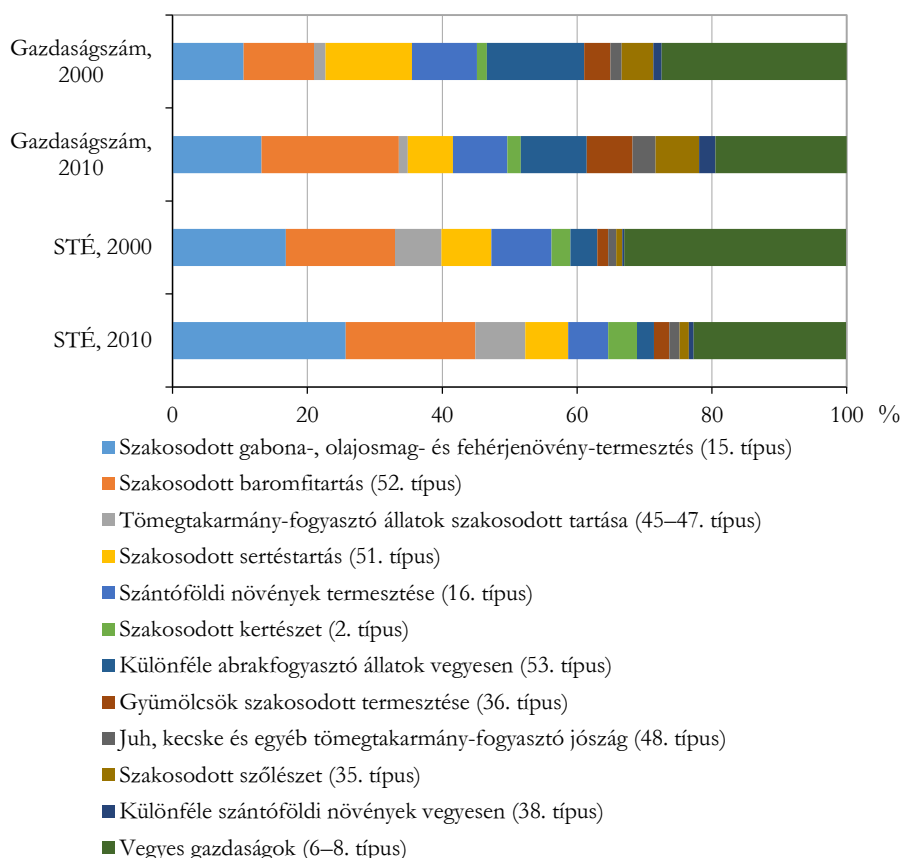
Jellemző gazdaságtípusok Magyarországon

A gazdaságok egységes csoportjainak halmazokba sorolását az egy-egy ágazat iránt érdeklődők és a térbeli struktúrát vizsgálók alkalmazzák, és segítségével választ kaphatunk a következő kérdésekre: hány sertéstartó, dohánytermesztő vagy szőlész található, mekkora arányt képviselnek a termelésből, és milyen térbeli struktúrákat hoztak létre az adott típusú gazdaságok. Tanulmányunk ez utóbbi kérdésre keres választ, melynek megismeréséhez azonban az előzőekre is szükség van. Elemzésünkben a 2000-ben és 2010-ben összeírt összes gazdaságot figyelembe vettük, függetlenül azok szervezeti formájától. Ezt azért tartottuk fontosnak, mert osztályozásunk, értékelésünk az ökonómiai méret alapján történt, így a kisméretű, kis értéktermelő képességű (főleg egyéni) gazdaságok viszonylag magas száma nem torzítja az eredményeket. A gazdaságok számának alakulása csak adalékul szolgál a mélyebb megismeréshez.

2010-ben a hazai gazdaságok ötöde baromfitartásra (52. típus), 13%-a gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztésre (15. típus) szakosodott (1. ábra). Közel tizedük különféle abrakfogyasztó állatokat vegyesen tartott (53. típus), a különböző szántóföldi növények (például gyökgumós növények, szántóföldi zöldségek, dohány stb., 16. típus) termesztése a terület 8%-ára jellemző. A gazdaságok 19%-a vegyes gazdaság (növénytermesztő és állattartó, 6–8. típus) volt, azonban ezek nem tekinthetők specializált tevékenységeknek.

1. ábra

A gazdaságok számának és standard termelési értékének (STÉ) megoszlása gazdaságtípusonként*
 Distribution of the number and standard output of agricultural holding by farm types*

*A magyar mezőgazdaság sajátosságait figyelembe véve az egy és két számjegyű gazdaságtípusok vegyesen szerepelnek. Emellett összevontuk a 45–47. típusokat, valamint a 6–8. típusokat.

Forrás: KSH (2000, 2010) alapján saját szerkesztés

A különböző típusú gazdaságok aránya alapján a baromfitartás, a gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés volt a domináns gazdaságtípus 2010-ben, emellett a nem specializált vegyes (növénytermesztő és állattartó) gazdaságok száma is jelentős.

Önmagában azonban az említett eredmények nem jellemzik a hazai mezőgazdaság termelési szerkezetét, ugyanis a besorolás mérettől (értéktermelő képességtől)

függetlenül történt. Az STÉ alapján elvégzett vizsgálat viszont kimutatja, hogy a gazdaságok számán alapuló megközelítéshez képest egyes típusok szignifikánsan jelennek meg, míg mások veszítenek jelentőségükből. Az így létrejött csoportosítás szerint 2010-ben a legnagyobb arányú STÉ-t a szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztők állították elő, akiket a baromfitartók (52. típus) követtek. 2000-hez viszonyítva a szarvasmarhatartó gazdaságok termelése jelentősen nőtt, miközben a vegyes (növénytermesztő és állattartó) gazdaságoké (6–8. típus) mérséklődött.

A koncentráció magasabb az érték alapján, az első 5 ágazat míg az STÉ közel 65, addig a gazdaságszám alapján az 50%-át tette ki 2010-ben.

A gazdaságszerkezetben számottevő változás ment végbe. A gazdaságok összes száma 40%-kal visszaesett 2000 és 2010 között, ezen belül az (EU támogatási politikája alapján hátrányos helyzetben lévő) egyéni gazdaságok száma jelentősen mérséklődött (Csáki–Jámbor 2012, Valkó 2014). Az STÉ 28%-ra esett vissza a szakosodott sertéstartó, átlagosnál nagyobb volt a csökkenés az abrakfogyasztó állatokat vegyesen tartó, a szarvasmarhatartó (45–47. típus), a szántóföldi növénytermesztő és a vegyes gazdaságok körében (6–8. típus). Nőtt azonban a juh, kecske és egyéb tömegtakarmány-fogyasztó jószágot tartó, a vegyes ültetvénytermesztő (38. típus), a baromfitartó és a gyümölcstermesztő gazdaságok száma. E növekedés arányukat egyes esetekben megduplázta. Az STÉ szerkezete jelentősen megváltozott. A meghatározó ágazatok 2000-ben is a szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés, illetve a baromfitartás voltak, együttes arányuk ekkor alacsonyabb volt a 2010. évinél. Ezeket a típusokat a szakosodott szarvasmarha- és sertéstartó gazdaságok követték. 2000-ben az STÉ harmada nem specializálódott vegyes (növénytermesztő és állattenyésztő) gazdaságból származott, így a specializáció foka ekkor még jelentősen elmaradt a 2010. évitől.

A vizsgált időszakban a legfontosabb változás a gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés, a baromfitartás, az ültetvénytermesztés és a szakosodott kertészet arányának emelkedése, valamint a vegyes gazdaság, a szántóföldi vegyes növények termesztése (például gyök gumósok, zöldségek, fehérjenövények, dohány), továbbá a sertés- és a különféle abrakfogyasztó vegyes állattartás csökkenése volt.

Nőtt a specializáció, ugyanis a szakosodott gazdaságok aránya jelentősen emelkedett a vegyes gazdaságokkal szemben. Az első öt típus aránya az összes STÉ-ből 2010-ben 65, 2000-ben 56% volt. A növénytermesztés aránya jelentősen nőtt, Kacz Károly (2006) vizsgálata szerint ennek oka a területalapú támogatások megjelenése lehetett. Az átalakulás részeként az üzemméret- és a gazdaságszám-koncentráció is erősödött.

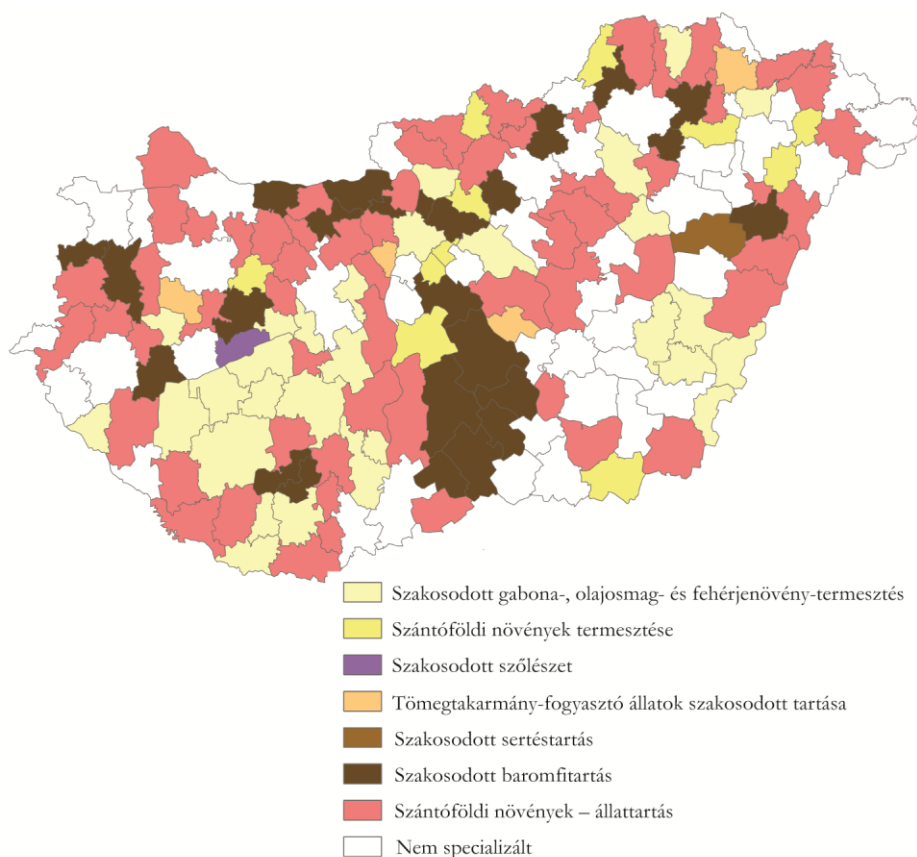
A mezőgazdasági termelés területi szerkezetének vizsgálata

A mezőgazdasági termelés területi szerkezetének vizsgálatát járási szinten végeztük. (Az adatok bár a 2000. és a 2010. évre vonatkoznak, amikor is még nem voltak járá-

sok. Az elemzést a 2013. január 1-jén érvényes közigazgatási beosztásnak megfelelően, 175 járásra végeztük el.) Mezőgazdasági termelésük alapján azokat a járásokat tekintettük szakosodottnak, amelyekben az egy adott típusba sorolt gazdaságok adták az STÉ legalább 25%-át (küszöbérték). A vizsgálatot 2000-re és 2010-re is elvégeztük.

2. ábra

Jellemző gazdaságtípusok a járásokban*, 2000
The typical farm types of Hungarian districts*, 2000

* A 2013. január 1-jén érvényes közigazgatási beosztás szerinti 175 járás.

Forrás: KSH (2000) alapján saját szerkesztés.

A 2000. évi adatok szerint a járások háromnegyedében érte el egy gazdaságtípus az említett küszöbértéket. A Komáromi (71%), a Dunakeszi (65%) és a Balatonalmádi (57%) járás gazdaságtípusonként ezt jelentősen meghaladta. Az előbbi kettőben a szakosodott baromfitartás, az utóbbiban a szakosodott gabona-, olajmag- és

fehérjenövény-termesztés típus volt a meghatározó. A szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés 28, míg a szakosodott baromfitartás 25, a szántóföldi növények termesztése 11 járásban dominált. 4 járásban a szarvasmarhatartás, míg egy-egy járásban a sertéstartás (Hajdúszoboszlói járás), illetve a szőlészet (Balatonfüredi járás) volt jellemző. A többi járás valamelyik vegyes típusba tartozott. A 2. ábra azt mutatja, hogy 2000-ben Magyarországon a vegyes gazdaságtípus volt többségben, és területi mintázatuk mozaikos. Gazdaságtípusok alapján homogén területet alkotnak a Balatontól délre fekvő gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztő járások, valamint a Dabasi járástól kezdődő és Bács-Kiskun megye egyes járásainak termelését meghatározó baromfitartó körzetek. Figyelemre méltó emellett Komárom-Esztergom megye baromfitartó és Békés megye északkeleti részének gabona- és olajosmag-termesztő arculata is.

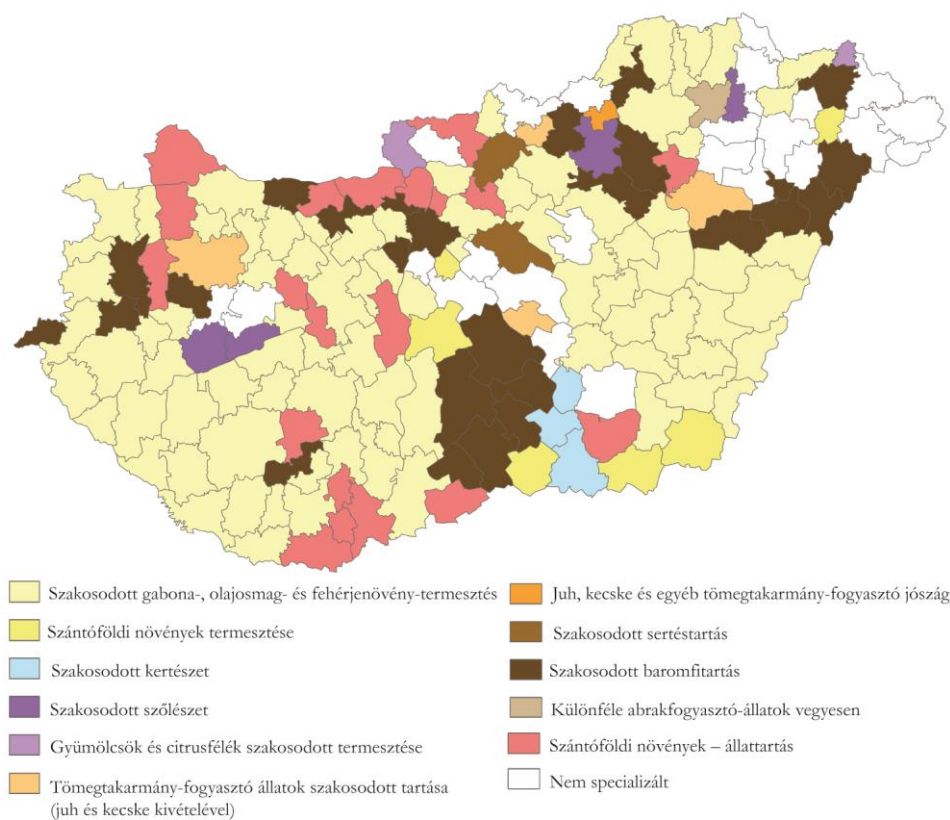
2010-re – több tényező együttes hatására – a területi mintázat jelentősen megváltozott (3. ábra). A vegyes gazdálkodással jellemezhető, nem specializált térségek száma jelentősen visszaesett, emellett a szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés jelentősége országosan nőtt. A 25%-os küszöbértéket el nem érő területek száma is csökkent. Az STÉ alapján így 152 járásban találtunk meghatározó gazdaságtípust. A legnagyobb aránnyal (75%) a Tatabányai járás rendelkezett, de 60% fölötti volt a típus aránya a Kiskunmajsai, a Tabi, az Oroszlányi, a Balatonalmádi és a Tamási járásban. Az első kettőben a szakosodott baromfitartás, a többiben a szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés gazdaságtípus volt a domináns. Ez utóbbi terjeszkedése jelentős mértékű: 83 járásban a termelés legalább negyedét e típusba sorolt gazdaságok adták 2010-ben. 26 járásban a szakosodott baromfitartás, 6 járásban a szántóföldi növények termesztése, egyaránt 4 járásban a szőlészet és a szarvasmarhatartás, tejtermelés volt a jellemző. 2000-hez képest új típusok is dominánssá váltak egy-egy járásban. A Szegedi, a Kisteleki és a Csongrádi járásban, egy tömbben kiemelkedett a kertészeti termelés (2. típus). A Szobi és a Záhonyi járásban a gyümölcsök szakosodott termesztése vált meghatározóvá (36. típus). A Belpátfalvi járásban egyedülálló módon a juh-, illetve kecsketartás a domináns. A szőlészet szerepe is nőtt, 2000-hez képest újabb 3 járásban volt jelentős arányú e típus, a Balatonfüredi mellett a Tapolcai, az Egri és a Tokaji járásban is. (Ezek a területek a történelmi borvidékeken találhatók.)

A 2010-re kialakult területi mintázat a 2000. évitől jelentősen eltér. Nagy, homogén területeket alkot a szakosodott gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés típus az egész országban, az ettől eltérő típusok kisebb tömbként vagy szigetként jelennek meg. A 2000-ben is meglévő Bács-Kiskun megyei baromfitartó körzet stabilan fennmaradt, kizárólag a Pest megyei Dabasi járás vált ki belőle. A Komárom-Esztergom megyei baromfitartó körzet a korábbinál kevésbé egységes. Új homogén körzetet alkotnak a kertészeti termelésükkel már említett Csongrád megyei járások. Nem egységes, de jól kirajzolódó állattartó dominancia figyelhető meg a Kisvárdai járástól kezdődően egészen a Pásztói járásig. A meghatározó baromfitartás mellett

színesíti a képet a szarvasmarhatartás a Balmazújvárosi és a Bátorterenyi, valamint a sertéstartás a Pásztói járásban. A legkevésbé specializált térség Északkelet-Magyarország, a Nyírségben és a vele szomszédos területeken több járás maradt alapvető gazdaságtípus nélkül.

3. ábra

Jellemző gazdaságtípusok a járásokban*, 2010
The typical farm types of Hungarian districts*, 2010

* A 2013. január 1-jén érvényes közigazgatási beosztás szerinti 175 járás.

Forrás: KSH (2010) alapján saját szerkesztés.

A 2000 utáni gazdaságszerkezet alakulását nagyban meghatározták a rendszerváltozás, illetve az EU-csatlakozás folyamatai. Az 1990-es évek folyamán a közösségi gazdálkodásról az egyéni gazdálkodásra történő áttérés, a 2000-es évek közepétől az EU mezőgazdasági politikája, illetve támogatási rendszere hatott nagymértékben a magyar mezőgazdaságra. Az 1990 utáni tulajdonosi struktúra változását mutatja,

hogy míg 1992-ben a szövetkezeti tulajdon aránya 47, addig 2002-ben már csak 7% volt (Kapronczai 2011).

Vizsgálatunk megerősítette a már más szerzők által bemutatott tényt, hogy hazánk termelési szerkezete a növénytermesztés irányába tolódott el, ez nagyrészt az EU-csatlakozással és az uniós támogatási politikával függött össze (Kapronczai 2011, Nagy 2011, Törőné Dunay 2012). A területalapú támogatás ugyanis a növénytermesztésnek kedvez (Valkó 2014). Az állattenyésztés pozícióját ráadásul piaci zavarok is rontották, mint például az olcsó élelmiszeripari termékek és élőállatok megnövekedett importja, de a szigorodó tartási szabályok is kedvezőtlenül hatottak (Baksa 2011). 2004-et követően az agrár- és vidékfejlesztési támogatások mértéke megduplázódott, hiszen azóta a hazai támogatások mellett uniós források is elérhetővé váltak. A gazdasági szerkezetváltást bizonyítja, hogy a mezőgazdasági bruttó kibocsátás aránya is a növénytermesztés irányába tolódott el (Valkó 2014), amit a korábban bemutatott területi mintázat alakulása is alátámaszt.

Klaszteranalízis

Annak érdekében, hogy ne csak egyetlen domináns gazdaságtípus alapján jellemezzük a magyarországi járások gazdaságszerkezetét, klaszteranalízist végeztünk.¹ Ennek során az összes tipológiai kategóriát figyelembe vettük, és a módszer ezek alapján határozta meg a hasonló gazdasági szerkezetű járásokat.

A klaszteranalízis egy többváltozós matematikai-statisztikai módszer, mely sokdimenziós osztályozásra alkalmazható. A klaszterelemzés lényege, hogy a kiválasztott mutatók (tipológiai kategóriák) alapján csoportokba sorolja a megfigyelési egységeket (járásokat). A klaszterelemzés a faktoranalízistől eltérően nem törekszik egyszerűbb szerkezet létrehozására, tehát nem dimenziócsökkentő eljárás. A klaszteranalízis segítségével olyan csoportokat alakíthatunk ki, amelyekben belül a homogenitás maximális (Sikos 1984).

A módszernek két alapvető fajtája a hierarchikus, illetve a K-közép klaszteranalízis, ezek egymástól eltérő alkalmazási lehetőségeit lásd Székelyi–Barna (2002). Vizsgálatunk során a nagyobb elemszám miatt a K-közép módszert követjük. Az optimális klaszterszám meghatározására nincs egy egzakt, mindenki által elfogadott eljárás, ezért – több lehetőséget is megvizsgálva – 8 klaszter létrehozása mellett döntöttünk.

Az egyes klaszterek az alapján jellemezhetők, hogy megnevezhetők azok a gazdaságtípusok, amelyek meghatározzák a karakterüket.

A legtöbb járás a gabonatermesztő, a baromfitartó és a vegyes profilú klaszterbe került, az utóbbiak területéről összességében megállapítható, hogy földrajzi adottságuk – hazai viszonylatban – kevésbé kedvez a mezőgazdasági termelésnek.

¹ Gillmor (1977) hasonló témájú tanulmányában az írországi regionális különbségeket vizsgálta a standard fedezeti hozzájárulás (az STÉ korábbi megfelelője), alapján klaszteranalízis segítségével.

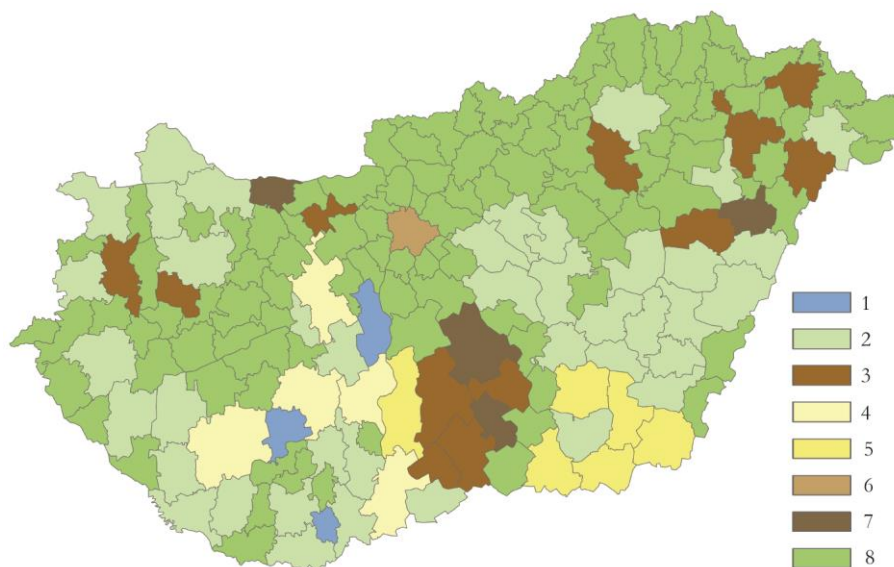
A klaszterek mezőgazdasági statisztikai jellemzőinek vizsgálata azt mutatja, hogy azokban a klaszterekben, ahol az állattenyésztés is domináns, az STÉ és a mezőgazdasági munkaerő-ráfordítás is magasabb, hiszen az állattenyésztésnek nagyobb az értéktermelő képessége és az élők munkáigénye is.

A térszerkezetről (4. ábra), megállapítható, hogy a középhegységek, dombságok járásai, illetve az alföldi, kistápai járások többsége ugyanabba a klaszterbe került. Ez alól kivételt képeznek a Bács-Kiskun megyei baromfitartó, illetve a Csongrád megyei kertészeti területek.

4. ábra

A járások* klaszteranalízis alapján felállított gazdaságtípusai, 2010

Farming type combinations by cluster analysis by districts, 2010

* A 2013. január 1-jén érvényes közigazgatási beosztás szerinti 175 járás.

A létrehozott 8 klaszter jellemzői a következők:

1. *Vegyes gazdálkodású:* ebbe a klaszterbe 3 vegyes gazdasági dominanciájú dunántúli járás került. A klaszterben a nem specializálódott gazdaságok aránya az országos átlagot jelentősen meghaladja, az állattartás szerepe ezzel párhuzamosan elmarad attól. (A teljes standard termelési érték hattizede nem specializálódott gazdálkodásból származott 2010-ben.)

2. *Gabonatermesztő és vegyes gazdálkodású:* ebbe a klaszterbe 40 járás található, a teljes mezőgazdasági terület 35%-ával. A gabonatermesztő és a vegyes gazdaságok a dominánsak. Az összes STÉ kissé elmarad a területi arány szerintitől. A főbb gabona- és ipari növények aránya a mezőgazdasági területéhez hasonló. A főbb állatfajok közül a szarvasmarha- és a sertéstartás jellemzi a klasztert, a baromfi- és a juhtar-

tás kevésbé jelentős. Az ide tartozó járások többsége alföldi területeken (a Kisalföldön és az Alföldön), valamint a Dunántúli-dombság lankásabb területein található.

3. *Baromfitenyésztő és homoki növénytermesztő*: ezt a klasztert 12 járás alkotja, és a karakterét a baromfitartó gazdaságok határozzák meg. Míg a mezőgazdasági terület 8, addig a mezőgazdasági munkaerő-ráfordítás 10%-a jut ezekre a járásokra. A teljes baromfiállomány közel negyede található ebben a klaszterben. Emellett más hasonlóságok is összekötik a klasztert, ugyanis jelentős a rozs, a dohány, a gyümölcsösök és a szőlő területe. Ezek a járások az ország területén elszórtan helyezkednek el, közöttük találjuk az észak- és a dél-alföldi baromfitartó területeket is. A Bács-Kiskun megyében lévő egybefüggő baromfitartó terület ugyanúgy kirajzolódik a klaszteranalízis alapján, mint ahogy a domináns típusokat megjelenítő térképen is.

4. *Kukorica- és iparinövény-termesztő*: ebbe a klaszterbe gabonatermesztő és vegyes gazdaságú 5 dunántúli járás került, és a 2. klaszterhez képest kisebb benne az állattenyésztés szerepe. A mezőgazdasági területből 6,7, a munkaerő-ráfordításból 5,4%-kal részesedik. Karakterét a kukorica, a cukorrépa, a repce és az erdő átlagon felüli területe határozza meg. (2010-ben kukorica borította a mezőgazdasági terület közel 37%-át.) Az állattenyésztés aránya mérsékeltebb.

5. *Szántóföldi növénytermesztő és kertész*: ebbe a klaszterbe 6 dél-alföldi járás tartozik. Ezek a szántóföldi növénytermesztő gazdaságok dominanciájával jellemezhetők, de átlagon felüli a kertészet szerepe is. A mezőgazdasági terület és a mezőgazdasági munkaidő-ráfordítás részesedése egyaránt 7% volt. A legelterjedtebb gabona- és ipari növények mellett a klaszterre a száraz hüvelyesek, fehérjenövények, a zöldség, a hagyma termesztése, valamint a sertéstartás jellemző (a hazai fokhagyma terület 93%-a is itt található). Átlagon felüli területet foglal el az üvegház és a fólia.

6. *Budapest*: ezt a klasztert egyedül Budapest² alkotja.

7. *Baromfitenyésztő*: ebbe a klaszterbe jellemzően baromfi- és sertéstartó gazdaságokat tömörítő 4 járás tartozik. A klaszterben az STÉ felét a baromfitenyésztés adja, tizedét pedig a sertésenyésztés. Előbbiből az országos állomány 17%-át tartották itt 2010-ben. Mezőgazdasági területéhez képest jelentős arányú a rozs, a burgonya, a zöldség és gyümölcsösök területe, a gabona és az ipari növény termesztése mérsékeltebb. Ezek a járások a 3. klasztert alkotókkal szomszédosak, szórtan helyezkednek el.

8. *Gabonatermesztő, baromfitenyésztő és vegyes gazdálkodású*: ezt a klasztert 105 járás alkotja, és a gabonatermesztés, a baromfitartás és a vegyes gazdaság dominanciája jellemzi. Azok a középhegységi, dombsági területek is itt találhatóak, ahol a mezőgazdasági termelés aránya kisebb. Az STÉ megoszlása viszonylag kiegyensúlyozott, egyik ágazat aránya sem tér el kiugróan az országos átlagtól. Ezek alapján ezt a klasztert nevezhetjük „magyar típusnak” is. A klasztert a legfontosabb gabonáknak és ipari növényeknek kevésbé kedvező talaj, domborzati vagy éghajlati adottságok

² A főváros helyzete speciális, így a legtöbb területi vizsgálatban külön egységet szokott képezni. Az alacsony gazdaságszámnak és a mezőgazdaság elenyésző szerepének következtében elemzésétől eltekintünk.

jellemzik. Ezért a szerényebb vagy sajátos igényű kultúrák, mint a zab, a burgonya és a gyümölcsfélék aránya magas. Emellett itt található a hazai szőlőterület 44%-a is.

Összegzés

Tanulmányunkban az EU gazdaságtipológiájának segítségével megvizsgáltuk a Magyarországra jellemző gazdaságtípusokat, ezek változását és területi különbségeit. 2010-ben a gabona-, olajosmag- és fehérjenövény-termesztés, továbbá a baromfitenyésztés volt az alapvető gazdálkodási típus, melyhez a legtöbb helyen vegyes gazdaság is társult. 2000 és 2010 között jelentős specializáció ment végbe, a vegyes gazdaságok szerepe visszaesett, ebben az egyéni gazdaságok számának mérséklődése is közrejátszott. A területi mintázat a vizsgált tíz év alatt jelentősen átalakult. A 2000. évi, mozaikos elrendeződés 2010-re homogénebbé vált, melyben a növénytermesztésnek alapvető szerepe volt. A szakirodalmi feldolgozás alapján egyértelműen megállapítható, hogy ennek hátterében az EU-csatlakozással járó támogatáspolitikai és piaci folyamatok állnak. Mindemellett stabil termelési körzeteket – baromfitenyésztő és szőlőtermesztő – is találtunk.

A klaszteranalízis eredményei alapján megállapítható, hogy a gazdálkodási sajátosságok nem függetlenek a területi hatásoktól, tehát azok területhez köthetők.

A gazdaságtipológia lehetőséget ad az agrárgazdaság szerkezeti vizsgálatára, ágazati, valamint területi szinten egyaránt. Ezek eredményei a hagyományos agrárstatisztikai elemzéseket kiegészítve felhasználhatók a közös agrárpolitika, a vidékfejlesztés, illetve környezetpolitika területén is.

IRODALOM

- ANDERSEN, E.–ELBERSEN, B.–GODESCHALK, F.–VERHOOG, D. (2007): Farm management indicators and farm typologies as a basis for assessments in a changing policy environment *Journal of Environmental Management* 82 (3): 353–362.
- BAKSA, A. (2011): *A változó közös agrárpolitika átvétele Magyarországon* PhD értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- BERNÁT, T.–BOGNÁR, I.–FERENCZI, T.–LACZKÓ, I. (1997): *A magyar mezőgazdaság területi szerkezetének változásai* Agroinform Kiadóház, Budapest.
- BERNÁT, T.–ENYEDI, GY. (1977): *A magyar mezőgazdaság területi problémái* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSÁKI, CS.–JÁMBOR, A. (2012): Az európai integráció hatása a közép-kelet-európai országok mezőgazdaságára *Közgazdasági Szemle* 59 (7-8): 892–910.
- GÉCZY, G. (1968): *Magyarország mezőgazdasági területe* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GILLMOR, D. A. (1977): The spatial structure of agricultural output in the Republic of Ireland *Economic and Social Review* 8 (2): 127–142.
- GOCHT, A.–BRITZ, W. (2011): EU-wide farm type supply models in CAPRI—How to consistently disaggregate sector models into farm type models *Journal of Policy Modeling* 33 (1): 146–167.

- GOCHT, A.–RÖDER, N.–NEUENFELDT, S.–STORM, H.–HECKELEI, T. (2012): *Modelling farm structural change* European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- KACZ, K. (2006): *A birtokviszonyok és az üzemi struktúra átalakulását befolyásoló tényezők vizsgálata a Nyugat-Dunántúli régióban* PhD értekezés, Pannon Egyetem, Georgikon Mezőgazdaság-tudományi Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Keszthely.
- KAPRONCZAI, I. (2011): *A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig* Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- KINCSES, Á.–BÓDAY, P.–LENGYEL, GY.–VALKÓ, G. (2012): Egyéni gazdaságok tipizálása a mezőgazdaságban a 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai alapján *Statisztikai Szemle* 90 (10): 925–942.
- KULCSÁR, V. (1969): *A magyar mezőgazdaság területi kérdései* Kossuth Kiadó, Budapest.
- MORA, R.–SAN JUAN, C. (2004): Geographical specialisation in Spanish agriculture before and after integration in the European Union *Regional Science and Urban Economics* 34 (3): 309–320.
- NAGY, ZS. (2011): *A magyar mezőgazdaság komplex (gazdasági, társadalmi, környezeti) vizsgálata az EU csatlakozás tükrében* PhD értekezés, Debreceni Egyetem, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen.
- PESTI, CS. (2009): *A mezőgazdasági termelés területi egyenlőtlenségeinek vizsgálata* PhD értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- PESTI, CS.–KESZTHELYI, K.–TÓTH, T. (2008): Regional comparison of farms on the basis of the FADN database *Gazdálkodás* 48 (8): 71–79.
- PINTÉR, L. (2011): Magyarország mezőgazdasága a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás tükrében *Statisztikai Szemle* 89 (2): 185–198.
- SÁNCHEZ, B.–MEDINA, F.–IGLESIAS, A. (2013): *Typical farming systems and trends in crop and soil management in Europe* Universidad Politécnica de Madrid.
- SIKOS T., T. (szerk.) (1984): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉKELYI, M.–BARNA, I. (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez* Typotex Kiadó, Budapest.
- TÖRÓNÉ DUNAY, A. (2012): *Az EU agrártámogatási rendszerének változásai és a csatlakozás hatása a mezőgazdasági vállalkozásokra* PhD értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- VALKÓ, G. (2014): A gazdaságszerkezet változása 2000 és 2013 között *Gazdálkodás* 58 (3): 211–221.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- KSH (2003): *A 2003. évi mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ 2003) kiadványai és adatai* http://www.ksh.hu/agrarcenzusok_gszo_2003 (letöltve 2017. július)
- KSH (2000): *Általános Mezőgazdasági Összeírás* http://www.ksh.hu/agrarcenzusok_amo_2010 (letöltve 2017. július)
- KSH (2010): *Általános Mezőgazdasági Összeírás* http://www.ksh.hu/agrarcenzusok_amo_2010 (letöltve 2017. július)